

Оксана Петренко

ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНИХ ПІДХОДІВ ДО ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ Й ВИХОВАННЯ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Гендерний підхід в «Енциклопедії освіти» (Київ, 2008) визначається, як вимір суспільних явищ крізь призму сукупності світоглядних положень, які виходять з ідеї про те, що важливі не самі по собі біологічні та фізичні відмінності між чоловіками і жінками, а культурна і соціальна значущість, яка надається суспільством цим відмінностям у напрямі досягнення гендерної рівності [7, с. 129].

Ми поділяємо таке тлумачення гендерного підходу і накладаємо це розуміння на історію розвитку освіти, щоб прослідкувати, за висловом відомого теоретика соціальної педагогіки А. Мудрика, «врахування гендерних особливостей в організації побуту і життєдіяльності освітніх установ, взаємодію їх членів, визначення змісту і методів навчання й виховання, створення умов для оволодіння хлопцями і дівчатами нормами, моделями, сценаріями і досвідом статево-рольової поведінки, адекватних їх віковому статусу, психосексуальному розвитку і соціальним очікуванням, розв'язання проблем, пов'язаних з гендерною ідентифікацією і самореалізацією» [12, с. 178]. Ця модель допомагає нам виявити різні підходи, диференціювати їх залежно від ідеологічних, політичних, соціальних, культурних, антропологічних, психологічних і суто педагогічних умов та їх ситуативної конфігурації. Основна ідея гендерного підходу в педагогічній науці полягає у врахуванні специфіки впливу на розвиток представників чоловічої й жіночої статей всіх факторів навчально-виховного процесу: змісту, методів навчання, організації навчального процесу, педагогічного спілкування й т.д. у кожному період розвитку освіти й виховання. Відповідно, виникає проблема періодизації становлення й розвитку гендерних підходів до освіти й виховання.

Проблема періодизації, на думку О. Сухомлинської, одна з найголовніших наукових проблем, особливо в гуманітарній сфері [14, с. 47]. Що стосується періодизації історико-педагогічного процесу, особливо гендерних підходів до освіти й виховання, то вона пов'язана з періодизацією історії країни, фіксує певним специфічним чином її основні етапи, хоча ні в якому разі з нею повністю не співпадає.

Аналізуючи наявні періодизації розвитку

освіти в Україні, можемо констатувати, що в більшості з них виділені етапи, пов'язані в основному з розвитком історичної науки або із соціально-економічними реформами у суспільстві і мало пов'язані з соціокультурними і педагогічними чинниками. У випадку побудови періодизації становлення гендерних підходів до освіти й виховання саме поєднання й врахування дії всіх означених чинників вважаємо визначальним, що й спричинило наше звернення до цієї проблеми.

Вивчення і аналіз наявних періодизацій в історії педагогіки з позицій сучасності знаходимо у працях Л. Березівської [1], Н. Гулана [5], В. Кравця [8], О. Сухомлинської [14].

Однак, проблема періодизації становлення гендерних підходів до освіти й виховання у вітчизняній історико-педагогічній науці окремо не вивчалась. Тому саме цей аспект став предметом дослідження у нашій статті.

Основне завдання статті вбачаємо у тому, щоб на засадах аналізу соціокультурних, соціально-економічних й суспільно-політичних чинників, пануючих ідеологічних концепцій та педагогічних детермінант обґрунтувати історичну періодизацію становлення гендерних підходів до освіти й виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки в Україні радянського періоду

Н. Гулан під періодизацією розуміє «логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних окремих етапів. Така характеристика повинна відображати як загальні закономірності розвитку суспільного життя, так і специфічні, а також суттєві складники основних методів і форм генези проблеми» [5, с. 19].

На думку О. Сухомлинської періодизація педагогічної думки в Україні потребує нового виміру. Освітні процеси завжди є відображенням загального стану культури й суспільства, тому історія педагогіки ХХ століття – це зліпок з розвитку держави [14, с. 47].

Однак, у працях з історії педагогіки радянських часів періодизація розвитку освіти після жовтневої революції 1917 року відповідала періодизації історії Української Радянської соціалістичної республіки та історії

комуністичної партії. У дослідженнях **60–80-х** років ХХ століття вчені М. Грищенко, М. Гриценко, О. Дзевєрін, В. Чепелев традиційно виділяли такі етапи:

1) **1917–1920** рр. – революційні перетворення в системі освіти та педагогічній думці після Жовтневої революції;

2) **1921–1931** рр. – розвиток школи і педагогіки в Українській РСР у період реконструкції народного господарства;

3) **1931–1941** рр. – освіта та педагогічна наука в Україні в період розгорнутого будівництва соціалізму;

4) **1941–1945** рр. – розвиток освіти і педагогічної думки в період Великої Вітчизняної війни;

5) **1945–1958** рр. – розвиток освіти у період відновлення і подальшого розвитку народного господарства;

6) **1959–1985** рр. – школа і педагогічна наука України в період розвинутого соціалізму [3; 4; 6; 15].

Зокрема, Я. Бурлака, Ю. Руденко виділяють такі етапи:

1) **1917–1920** рр. – становлення української державності;

2) **1920** – початок **1930-х** рр. – відродження української школи і педагогіки;

3) **1930–1940** рр. – уніфікація і сталінізація шкільного життя;

4) **1950–1980** рр. – розвиток школи й педагогіки за умов тоталітаризму;

5) З початку **1990-х** рр. – розвиток української школи й педагогіки за умов незалежності [2].

Отже, за нашим висновком, автори приведених нами періодизацій не досить чітко визначають межі етапів, недостатньо обґрунтовують окремі етапи, підпорядковують періодизацію історії педагогічної науки періодизації вітчизняної історії.

У праці С. Сірополка «Історія освіти в Україні» «еволюція освітньої справи» встановлена й обґрунтована у зв'язку зі «змiнами соціально-політичного життя українського народу» [13, с. 21]. Так як праця охоплює опис історії освіти від часу хрещення України-Русі до **1937** року, то період, який ми досліджуємо, поділений всього на два етапи:

1) **1901–1920** рр. – освіта під час національної боротьби;

2) **1920–1937** рр. – освіта під час «советської займанщини» [13, с. 21].

Підхід С. Сірополка яскраво відображає специфіку часу й ідеологічно-соціальних обставин еміграції, у яких писалася книга.

У сучасних підручниках з історії педагогіки наведено такі варіанти періодизації

освіти і педагогічної думки:

- в «Історії педагогіки» М. Левківського:

1) школа й педагогіка початку ХХ століття;

2) школа й педагогіка України у радянський період (**20–80** роки):

- розвиток національної освіти в **20-ті** роки;

- уніфікація загальної освіти в **30-ті** роки;

- особливості становлення освіти у післявоєнний час (**40–50** роки);

- розвиток школи й педагогіки у **60-ті** роки;

- школа і педагогіка України у період застою (**70–80** роки);

3) утвердження демократичних державно-громадських засад освіти (з **90-х** років) [9].

- в «Історії національної освіти і педагогічної думки в Україні» Л. Медвідь:

1) **1917–1920** рр. – розвиток національної освіти і педагогічної думки в УНР;

2) **1920–1940** рр. – розбудова української системи освіти;

3) **1950–1990** рр. – радянська система української освіти;

4) з **1991** р. – національна освіта незалежної України [11].

Як засвідчує аналіз наведених вище періодизацій, вони мають невизначений характер, розвиток національної педагогічної думки і школи розкривається, як правило, у повному відриві від контексту доби, напрямів і змісту офіційної освіти Радянського Союзу.

Н. Гупан виділяє такі основні періоди розвитку історії освіти та педагогічної думки в Україні:

1. **1917 – 20-і** роки ХХ ст. – формування нових тенденцій у вітчизняній історії педагогіки;

2. **30-і** – перша половина **80-х** років ХХ ст. – розвиток вітчизняної історико-педагогічної науки на засадах марксистської методології;

3. друга половина **80-х – 90-і** роки ХХ ст. – переосмислення історико-педагогічного процесу з нових методологічних позицій і створення національної науки [5, с. 23].

У свою чергу, Л. Березівська, пропонує ретроспективний і системно-концептуальний аналіз реформування (змін і перетворень) шкільної освіти України здійснювати за такою періодизацією: період **1917–1920** рр. – державно-громадське реформування шкільної освіти в період УНР та діяльності українських урядів; період **1919–1930** рр. – радянська реформа школи в УСРР націонал-комуністичного характеру; період **1930–1991** рр. – внутрішньосистемне реформування радянської загальноосвітньої школи в УРСР в умовах авторитарно-партійного

суспільства [1, с. 10–11].

В основу періодизації української національної педагогічної думки О. Сухомлинської покладені стадіально-формаційний, цивілізаційний та культурологічний підходи, а «також визначення типів світоглядних позицій, трактування «культурного ядра», які переважали, домінували у певний час» [14, с. 49].

Цінним у періодизації О. Сухомлинської є, на нашу думку, те, що тут вперше виділені риси, характеристики, домінанти, які притаманні саме українській педагогічній думці, яка історично знаходилась між впливами різних культур, зокрема Росії і Польщі.

Враховуючи предмет нашого дослідження, зупинимось лише на тій частині названої вище періодизації, яка стосується ХХ століття, тобто з п'ятого періоду загальної періодизації: **1905–1920** рр. – період становлення національної системи освіти й виховання, внесення національного компонента в структуру педагогічної науки.

Шостий період розвитку педагогічної думки охоплює **1920–1991** рр. – «панування формаційно-партійного дискурсу та радянської ідеології» автор поділяє на певні етапи:

- 1) **1920–1933** рр. – етап експериментування й новаторства;
- 2) **1933–1958** рр. – українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури;
- 3) **1958–1985** рр. – українська педагогічна думка у змаганнях за демократичний розвиток;
- 4) **1985–1991** рр. – становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу;

Сьомий період розпочинається з **1991** р., коли проходить розвиток педагогіки і школи в Українській державі, створюється національна система освіти [14, с. 65–66].

Ця періодизація є актуальною в контексті проблеми дослідження, однак і вона не може бути достеменно базовою стосовно вибудови періодизації становлення гендерних підходів до освіти й виховання в Україні, тому що розвиток педагогічної думки і розвиток школи, освіти, які «традиційно розглядаються в історико-педагогічній науці майже як один процес – це різні напрями історико-педагогічної науки. Вони мають багато спільного, і хоча й діють в однакових історичних реаліях, одному історичному просторі, їх віддзеркалення, відображення, їх рефлексія різняться між собою. Освітній простір знаходиться здебільшого в соціальній сфері, відображає соціальні, політико-правові, економічні й ідеологічні процеси. Саме вони, разом із педагогічними процесами задають па-

раметри шкільної політики, функціонування освіти і виступають фундаментом для періодизації розвитку школи» [14, с. 48].

На нашу думку, періодизація розвитку гендерних підходів до освіти й виховання має одночасно спиратись і на основні етапи суспільного розвитку, політичної історії, культурного руху, на етапи розвитку жіночого руху, на особливості розвитку педагогічної думки й історико-педагогічної науки і на своєрідність процесів розвитку школи та освіти.

Так, в історії українського жіночого руху досліджуваного періоду О. Луценко визначає такі етапи:

1. Період революційного піднесення **1917** року. Цьому періоду характерний високий рівень розвитку жіночої свідомості, прихильність освіченої частини українського жіноцтва до тогочасних передових ідей емансипації. Формування організацій нового (феміністичного) типу – жіночих клубів, утворення Українського жіночого союзу в травні **1917** року. Жінки в період Центральної Ради. Діяльність Софії Русової.

2. **1917–1929** рр. Послаблення політичного значення самостійного жіночого руху після **1917** року. Вирішення жіночого питання в СРСР. Аналіз соціально-економічного статусу жінок, участі жінок у різних сферах виробництва. Руїнування гендерних стереотипів. Законодавче оформлення рівності між статями. Ліквідація неписьменності серед жінок. Керівництво роботою серед жінок з боку жінвідділів. Інститут жінорганізаторів.

3. Жінки в радянській Україні (Як бачимо, автор навіть не вживає слова «рух», виділяючи цей період). Аналізуючи статус жінок, О. Луценко акцентує увагу на таких питаннях: статус жінок у післявоєнний період, створення нової структури – ради жінок на підприємствах і установах, видатні шестидесятниці та дисидентки, погіршення умов праці жінок в період екстенсивного господарства, негативні явища у трудовій діяльності жінок, особливості правового регулювання статусу жінок в **70-ті** роки, відродження жінрад за ініціативою КППРС, діяльність Комітету Радянських жінок.

4. Жіночий рух в Україні в період перебудови та після розпаду СРСР. Етап відкритості до співпраці та взаємодії жіночих організацій.

5. Український жіночий рух в перехідний період. Проблема гендерної дискримінації в українському суспільстві. Реалії соціального становища жінок України, їх соціальний статус [10].

У контексті проблеми український дослідник гендерної педагогіки В. Кравець, розглядаючи специфічні особливості гендерної історії українського суспільства, виділяє такі

періоди становлення гендерної педагогіки в Радянській Україні:

1917–1930 рр. – більшовицькі гендерні та шлюбно-сімейні проекти першого етапу становлення радянської влади;

1931–1953 рр. – другий період розвитку гендерної педагогіки в епоху сталінського тоталітаризму;

1953–1991 рр. – етакратичний період радянської гендерної педагогіки;

1991 – до сьогодні – гендерна педагогіка в сучасній українській державі [8].

Враховуючи всі проаналізовані вище періодизації, нами у визначених хронологічних і територіальних межах в контексті соціально-економічних, суспільно-політичних, соціокультурних та педагогічних детермінант було виділено періоди становлення гендерних підходів до освіти й виховання в Україні. Зрозуміло, що будь-яка періодизація умовна, вона виходить з особливостей об'єкта дослідження, з особливостей методології дослідження, ідеології, соціальних умов тощо. Наша періодизація побудована на проблемному й культурологічному підході, завдяки чому аналіз становлення гендерної освіти й виховання в Україні здійснено у хронологічному полі ХХ століття. Серед чинників, що визначають сутність гендерних освітніх процесів, за нашим висновком, є позапедагогічні (політичні, ідеологічні, культурологічні), психологічні та педагогічні.

Таким чином, в історії вітчизняної гендерної педагогіки радянського періоду нами було виділено наступні періоди:

– гендерна освітня політика **1917–1941** рр.:

1917–1931 – становлення радянської школи, введення в школах спільного навчання, інтенсивна розробка ідей гендерної педагогіки;

30-ті рр. – період формування нової парадигми освіти, маскулінізація освітньо-виховного процесу;

– радянський тип роздільного навчання і виховання дівчат і хлопців у вітчизняній педагогіці і школі (**1941–1954**);

– становлення статево-рольового підходу до навчання і виховання у системі радянської шкільної освіти (**1954–1991**):

– період «хрущовської відлиги» (**1954–1964**), який позначився розробкою педагогічних аспектів соціостатевого виховання, сутності диференційованого підходу до виховання хлопців і дівчат;

– період брежнєвської «консервації» або «період застою» (**1964–1984**), коли школа стала «позанаціональним, усередненим конвеєром з виробництва трудящих без ознак статі»;

– період лібералізації статевої освіти й виховання в радянській школі (**1984–1991**), який фактично став початком у зміні гендерної освітньої політики радянського суспільства;

– з **1991** р. – до сьогоднішнього дня, час формування реалій гендерної освітньої політики незалежної України і її віддзеркалення в освітній системі.

Запропонована періодизація є до певної міри умовною, потребує уточнень, однак може стати структурним фундаментом досліджень гендерних підходів до освіти й виховання на нових методологічних засадах в українській історико-педагогічній науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., **2008**. – **406** с.
2. Бурлака Я. З історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошуки, проблеми / Я. Бурлака, Ю. Руденко // Рідна школа. – **1992**. – № 1. – С. **7–13**.
3. Грищенко М. Про наукові основи періодизації історії народної освіти в СРСР / М. Грищенко // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за **50** років : тези ювілейної наукової сесії. – К. : Радянська школа, **1967**. – С. **124–126**.
4. Грищенко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (**1917–1965**) / М. С. Грищенко. – К. : Радянська школа, **1966**. – **260** с.
5. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : А.П.Н., **2002**. – **224** с.
6. Дзевєрін О. Г. Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР / О. Г. Дзевєрін // Розвиток народної і педагогічної науки в Українській РСР. **1917–1957**. – Т. IV. – К. : Радянська школа, **1957**. – С. **135–188**.
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, **2008**. – **1040** с.
8. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навчальний посібник / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, **2005**. – **440** с.
9. Левківський М. В. Історія педагогіки / М. В. Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, **2003**. – **360** с.
10. Луценко О. А. Історія жіночого руху в Україні / О. А. Луценко // Громадські ініціативи. – **1997**. – № 6. – С. **4–7**.
11. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навчальний посібник / Л. А. Медвідь. – К. : Вікар, **2003**. – **335** с.
12. Мудрик А. О. полурольовом (гендерном)

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

- підходе в социальном воспитании / А. О. Мудрик // Народное образование. – 2007. – № 5. – С. 175–181.
13. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – Київ : Наук. думка, 2001. – 912 с.
14. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
11. Чепелев В. І. Розвиток радянської педагогічної науки на Україні 1917–1967 рр. / В. І. Чепелев // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років : тези ювілейної наукової сесії. – К. : Радянська школа, 1967. – С. 18–20.